

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Sosyolojik Bir Bakışla Hz. Muhammed'in Psikolojik Savaş ve Propaganda Taktikleri

Muhammed's Pyschological War and Propaganda Tactics with A Sociological Viewpoint

Abdurrahman GÜNEŞ

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Elazığ, Türkiye

Doç. Dr., Elazığ Fırat University, Faculty of Theology

Elazığ, Turkey

abdurrahmangunes@firat.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7595-5729>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.48154>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30.11.2020

Yayın Tarihi / Published: 25 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 29

Sayfa / Pages: 203-222

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

SOSYOLOJİK BİR BAKIŞLA HZ. MUHAMMED'İN PSİKOLOJİK SAVAŞ VE PROPAGANDA TAKTİKLERİ

Özet

Psikolojik savaş ya da propaganda anlamı taşıyan bir takım dinsel eylem ve ritüellerin sosyolojik bir bakışla ele alınması, önemli araştırma konularından biridir. Bu perspektiften bütün dinsel sembol ve ritüellere bakıldığında bunların görüldüğünün dışında ayrıca topluma vermek istedikleri birçok deruni, gizemli ve sözsüz mesajlar içerdikleri göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in düşmanları korkutmak ve sindirmek için savaşlarda ateş yakması, tekbir getirmesi, şairlerden yararlanması vb. gibi uygulamalar, bunlardan bazılarıdır. Bu tür eylemler, psikolojik savaş mantığı içerisinde düşmanlara bir korku verilerek onların savaşa azim ve moralini bozmaya yöneliktir. Bunlar yanında İslam'da beş vakit, Cuma ve bayram namazlarının topluca (cemaatle) kılınmasının, bir ibadet olmasının yanında ayrıca düşmanlara karşı kalabalık, güçlü ve heybetli görünme gibi bir anlamı da vardır. Diğer yandan daha büyük bir insan kitlesi ile gerçekleştirilen hac ibadetinde bu güçlü ve görkemli görünme anlayışı, doruk noktasına ulaşmaktadır. Çünkü bu ibadetteki eylemler, uluslararası bir nitelik kazanarak evrensel bir gösteriye dönüşmektedir. Özellikle de telbiye, iztiba, remel, hervele, şeytan taşlama vb. gibi sembolik söylem ve eylemlerin bir gösteri/gösteriş anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Muhammed, Müşriklere karşı güçlü, heybetli, azimli ve kararlı görünmek için tavafta bizzat iztiba ve remel, sa'yda hervele yapmış ve ashabına da tavsiye etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Psikolojik Savaş, Hz. Muhammed, Gösteriş, Cemaatle Namaz, Hac.

MUHAMMAD'S PSYCHOLOGICAL WAR AND PROPAGANDA TACTICS WITH A SOCIOLOGICAL VIEWPOINT

Abstract

It is one of the important research subjects to consider a set of religious action and rituals with a meaning of psychological war or propaganda in a sociological viewpoint. When all of the religious symbols and rituals are considered from this perspective, it attracts the attention that they include many spiritual, mysterious and nonverbal messages that they desire to give to the society except from these symbols and rituals. In this context, the implementations such as making a fire, saying Allahuekber, getting benefit from poets are some of them that Muhammad used during wars in order to frighten and settle the enemies hash. Such kind of actions are associated with weakening the enemies' resolve and demoralizing them to wage war as the enemies are frightened in a psychological war logic. Furthermore, the performance of five-time, Friday salaats and salaat al eid in Islam with the community has also meaning such as looking crowded, strong and stupendous against the enemies beside being a worship. On the other hand, this percept of seeming strong and magnificent in the hadj worship which is made with greater crowd of people reaches to the peak point. Since the actions in this worship turn into a universal show by gaining an international quality. Especially, it is understood that the symbolical statements and actions such as talbiyah, iztibah, remel, herwele, stoning the devil have a meaning of show/ vanity. Since Muhammad personally made the iztibah and remel, herwele in sa'y in order to seem strong, stupendous, determined and decisive against the polytheists and he recommended them to his companions.

Key Words : Sociology, Psychological War, Muhammad, Vanity, Salaat with Jamaah, Hadj

Giriş

Dinsel eylem ve söylemler, bir takım sembolik hareketlerden ibaretmiş gibi bir görüntü verse de aslında onların taşıdığı birçok derin ve derüni manaları vardır. Bu nedenle Weber, dinsel davranışlar çok çeşitli biçimlerde tezahür ettiği için bir takım deneysel çalışmaların yapılması ve amaçlarının göz önünde tutulmasıyla ancak anlaşılabilceğini vurgulamaktadır (Weber, 2012: 88). İsamert de dinin dış tezahürlerinin iyi anlaşılması için onun içsel yönüne başvurmak gerektiğini söyleyerek aynı hususa parmak basmaktadır (İsamert, 1992: 357). Bu bağlamda Smart'ın dinin çok karmaşık ilişkilerden oluşması nedeniyle görünen ve görünmeyen boyutları ile birlikte ele alınması gerektiği yönündeki görüşü de son derece anlamlıdır (Smart, 1992: 423). Göstergibilim açısından da ibadetlere bakıldığında ilk planda iki temel unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan birisi gösteren diğeri gösterilendir. Çünkü her gösteren bir başka gösterileni içerisinde barındırmakta ya da bir başka anlama işaret etmektedir. Yani gösterge, gösteren ile gösterilenin birleşmesinden ortaya çıkmaktadır (Barthes, 2014: 39). Demek ki görüntü veya metnin ilk bakışta verdiği anlamı dışında üstü kapalı ve gizli olan bir içeriği de bulunmaktadır. Bu sebeple göstergelerde görünenden görünmeyene, bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta doğru bir anlam akışı söz konusudur. Durum böyle olmakla birlikte göstergelerin temelinde herkesin anlayabildiği ortak duygu ve düşüncelerden de bahsedilebilir (Karaman, 2017: 27).

Bir toplumsal ilişki biçimi olarak gösterişte esasında gizlenen bir hedef söz konusudur. Daha açık bir ifade ile gösterişçi bu eyleminde olduğu gibi görünmeyerek adeta bir içten pazarlık yapmaktadır. Goffman'a göre yüz yüze bu tür etkileşimde iki bölgeden bahsedilebilir. Birisi görünürde olan sahne, diğeri görünmeyen ve gizlilik arz eden sahnenin arka kısmıdır. Sahne arkasında oyuncu doğal hareket ederken sahnede üslendiği rolünü en iyi bir şekilde temsil etmeye çalışır. Gösteriş, karşıya ya da hedef kitleye verilen bir mesajdan ibarettir. Bu mesaj, alıcıya ya da alıcılara sözlü, sözsüz, davranışsal, yazılı veya görsel olarak çeşitli semboller vasıtasıyla ulaştırılabilir (Okumuş, 2002: 31-33).

İslam'da her türlü dinsel hareketin görünürde bir ibadet olmasının yanında sayılamayacak kadar birçok hikmet ve deruni manaları vardır. İbadetlerden beklenen hedefi ve sonucu elde edebilmek için görünen ve görünmeyen boyutları ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Tek yönlü, tek nedenli ve indirgemeci bir yaklaşım tarzı, dindeki ritüellerin gerçek manasını ortaya koymaktan ve beklenen hedefi yakalamaktan uzaktır. O halde ibadetlerin hem zahiri göstergeleri hem de içerdiği batını prensip ve amaçlarının birbirlerinden ayrıştırılmadan bütüncül bir bakışla birlikte göz önüne alınması bir zaruret olarak görülmektedir. Ayrıca dini eylem ve söylemlerin içsel anlamlarını ve mahiyetlerini araştırarak anlamaya çalışmak, fenomenolojik açıdan da büyük önem taşımaktadır (Günay, 2015: 161; Bayraktar, 1987: 6, 94; Ünal, 1999: 75).

Bu perspektiften bakıldığında Hz. Peygamberin hem savaşlarda hem de bazı ibadetlerde yaptığı bir takım sembolik hareketlerin ve pratiklerin, görünenin dışında daha birçok anlamlar çağrıştırdığı anlaşılmaktadır. Daha doğrusu yapılan fiil ve davranışların bir görünen yönü bir de bir başka mesajı ve amacı içinde barındıran görünmeyen deruni ve gizli bir misyonu vardır. Bu anlamda Hz. Peygamber, fiziki savaş yerine soğuk savaş anlayışı içerisinde düşmanları korkutmak ve onlara karşı her zaman güçlü, heybetli ve onurlu bir duruş sergilemeye hep özen göstermiştir. Bunları bizzat hayatında uyguladığı gibi ashabına da hep tavsiye etmiştir. Savaş durumunda ateş yakması, mübareze teklifine olumlu karşılık vermesi, kılık-kıyafet ve görünüşe önem vermesi, tekbir getirmesi, şairlerin şiirlerinden destek alması, çalgı aletlerinden yararlanması vb. bunlara örnek gösterilebilir. Öte yandan hac ibadetinde telbiye, iztiba, remel, sa'y, şeytan taşlama gibi söylem ve eylemlerin bir ibadet olmalarının yanında müşrikler karşısında kuvvetli ve canlı görünme amacı taşıdığı da bilinmektedir (Buhari, "Hac", 55; Müslim, "Hac", 240). Ayrıca beş vakit namaz, Cuma ve bayram namazlarının ezanla herkese ilan edilerek

umuma açık yerlerde ve toplumsal bir katılımı (cemaatle) kılınmasında da aynı niyet ve amacın olduğunu söyleyebiliriz.

Bu araştırmada konu ile yakından alakalı olması nedeniyle öncelikle psikolojik savaş ve propaganda kavramları psiko-sosyal boyutu ile incelenmiştir. Akabinde İslam'ın savaş anlayışına kısaca değinildikten sonra Hz. Peygamberin uyguladığı psikolojik savaş taktiklerinin grup dinamizmi ve grup ruhu çerçevesinde açıklaması yapılmıştır. Yine Hz. Peygamberin ibadetlerde düşmanlarına karşı güçlü görünmek için yaptığı uygulamalar, riya ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Daha sonra Hz. Peygamberin psikolojik savaş ve propaganda amacı taşıyan taktiklerinden örnekler sunulurken gerekli sosyolojik yorumları yapılmıştır.

1. Psikolojik Savaş ve Propaganda

1.1. Psikolojik Savaş

Weber, devleti içinde fiziksel şiddetin meşruiyetini bulandıran bir insan topluluğu olarak tanımlamaktadır (Weber, 1998: 142). Devletler, sıcak savaşa girmeden zafer elde etmek için soğuk savaş ya da psikolojik savaş denilen bir takım çabalar göstermişlerdir. Savaş stratejisi olarak bu çeşit çalışmalar, insanlık tarihinin en eski savaş yöntemi olarak kabul edilmektedir. Psikolojik savaş, devletlerin kendi menfaatlerini korumak ve düşman tarafının fikir ve düşüncelerini, tutum ve davranışlarını değiştirmek amacıyla uyguladıkları sindirme ve korkutma çabalarının tümü olarak ele alınmaktadır. Savaşta en temel unsur insan olduğu için onun moral ve maneviyatının güçlendirilerek hedefe kilitlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple her devlet, savaş ve barış hallerinde ordusunun azmini ve şevkini artırmak için çaba sarf ettiği gibi karşı tarafın da aksine moralini bozmaya, teslim olmak zorunda bırakmaya, bir şaşkınlık ve belirsizlik ortamı oluşturmaya yönelik bir takım taktikler uygulamıştır (Yörükoğlu, 2012: 40; Kesimli, 1961: 197-198; Karataş, 2008: 7). Demek ki Psikolojik savaş, propaganda yöntemi ile karşı tarafı etkileyerek onların tutum, davranış ve algılarını değiştirmeyi, yerine göre tehdit, yıldırma ve kendini güçlü gösterme algısı oluşturma gibi taktiklerle yapılan bir mücadele tarzıdır. O halde psikolojik savaş fiziksel bir çatışmayı değil, zihinsel bir süreci ifade etmektedir. Ancak bu savaş türü, fiziksel savaşın yardımcı ve destekçisidir. Çok karmaşık ilişkiler ağı içerisinde yürütülen bu çalışmalar, bir bilim ve sanat haline dönüşmüştür. Bu sebeple günümüzde en çok başvurulan bir taktik konumuna geçtiği için bu çağa psikolojik savaşlar çağı denilmektedir (Demir ve Acar, 1997: 17; Aysun, 1993: 15). Her ne kadar soğuk savaş tabiri, son yıllarda daha çok kullanılmış olsa da bunun daha önce bilinmediği anlamına gelmemekte ve yukarıda belirtildiği gibi bu olgu, insanlık tarihiyle yaşıt kabul edilmektedir. Bazı eski toplumlarda sırf gösteriş yapmak ve üstünlük sağlamak amacıyla kendilerine ait mal ve eşyalarını yağmalamayarak yok etme tarzında yapılan potlaç törenlerini de psikolojik bir savaş taktiği olarak ele almak mümkündür.¹

Soğuk savaş, sadece savaş hallerinde başvurulan bir taktik de değildir. Sosyal hayatın hemen hemen her alanında ve her dönemde amaçları farklı da olsa kullanılabilir. Devlet

¹ Potlaç, Kuzey Amerika kıyılarında yaşayan zenginlerin özellikle geçiş dönemlerinde (doğum, evlenme, ölüm) gerçekleştirdikleri bir törendir. Bu törenlerde mallar ve değerli eşyalar ya başkalarına bağışlanmakta ya da yok edilmektedir. Potlaç, bireyin toplumsal statüsünü ve itibarını yükseltmede bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Çünkü zenginler bu törenlerde bir rekabet anlayışı içerisinde mallarını ve eşyalarını dağıtma, saçıp savurma ya da yok etme yarışına girmektedirler. Kim daha fazla malını ve eşyasını dağıtıp imha ederse onun toplum nezdindeki itibarı yükselmiş olmaktadır. Bu nedenle özellikle antropologlar, bu törenleri malla yapılan bir nevi savaş olarak nitelendirmişlerdir (Örnek, 1971: 200; Kirman, 2011: 256).

yönetimi, dış politika ve diplomasi gibi konular bunlar arasındadır. Savaş durumunda psikolojik savaş yöntemlerini bilmeyen ya da önemsemeyen bir ordunun başarılı olma şansı yoktur. Özellikle de birinci ve ikinci dünya savaşında propaganda ve soğuk savaş taktikleri, daha sistemli bir hale getirilmiştir (Volkan, 1993: 25; Tarhan, 2003: 12; Demir, 2006: 25). Bu nedenle psikolojik savaş, atomdan daha etkili bir silah olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bir atom bombası sadece bir şehri ya da bir bölgeyi tahrip ederken bir psikolojik savaş yönteminin bir ülkenin ya da bir milletin tümünü yok edebileceği belirtilmiştir. Diğer yandan fiili çatışma söz konusu olmadığı için psikolojik savaş hem en düşük bir maliyetle gerçekleştirilebilmekte hem de etkisi diğerine göre çok daha fazla olabilmektedir (Eker, 1980: 58; İlhan, 2002: 48).

Psikolojik savaşın önemine ilk defa işaret eden Çinli filozof Sun Tzu'dur. Savaş Sanatı adını taşıyan eserinde psikolojik savaşın ve propagandanın savaşta sağladığı yararları bahsetmektedir. Onun temel amacı, savaşmadan zafer kazanmanın yollarını tespit etmektir. Ona göre savaşlarda silah ve diğer maddi güçler yanında onu takviye eden manevi ve psikolojik desteğin de savaş kazanmada büyük rolü vardır. Önemli olanın, muharebeye girmeden zafer elde etmek olduğunu düşünen Tzu, düşmanı savaş meydanında uzun sürecek savaşlardan çok, savaş oyunlarının mağlup ettiğini söylemektedir (Tzu, 2001: 50-53).

1.2.Propaganda

Propaganda, yayılması gereken anlamındaki “*propago*” sözcüğünden gelmekte ve “*Bir bütün olarak toplumun ya da belirli bir kesimin inanç, tutum ve davranışlarını yönlendirmek amacıyla bilinçli olarak seçilmiş bilgi, olgu ve savları sistemli bir çaba içerisinde ve çeşitli araçları kullanarak yayma etkinlikleridir*” diye tanımlanmaktadır (Encyclopedia Britannica, 1991: 729). Bogdanor'a göre ise propaganda, çeşitli sözcükler, sloganlar ve gösteriler gibi semboller vasıtasıyla herhangi bir topluluğun tutum ve davranışlarını manipüle ederek değiştirme çabalarının tümünü kapsamaktadır (Bogdanor, 2003: 85).

Propagandanın amacı, savaş söz konusu olduğunda silahlı kuvvetlerin moralini yüksek tutmak ve düşman ordusunun maneviyat ve motivasyonunu sarsmak, savaşı çatışma ortamına girmeden kazanmak şeklinde sıralanabilir. Özellikle devleti idare eden liderler, propaganda yöntem ve tekniklerini çok farklı şekillerde kullanmışlardır. Öyle ki, Mısır piramitleri, Roma'daki ihtişamlı görüntüler, Kuzey Amerika'daki kabilelerin üzerinde totem süslemeleri bulunan sütunlar gibi tarihi eserler, toplumda aidiyet duygusunu pekiştirmek, birlik ve beraberliği sağlamak ve heybetli görünmek amacıyla yapılmış propaganda araçları olarak kabul edilmektedir (Qualter, 1980: 257; Berkes, 1942: 125). Propagandada din, dil, efsane, bayrak, slogan, marşlar gibi simgeler yoğunluklu olarak kullanılmaktadır. Simgelerin gerçek olup olmaması önemli bir sorun değildir. Her toplum ya da birey, simge ve sembollere kendi bakışına göre farklı anlamlar yükleyebilmektedir (Akarcalı, 2003: 32).

Propaganda, 18. Yüzyılda günlük dile girinceye kadar kilisenin faaliyetleri olarak değerlendirilmiştir. Roma kilisesinin misyonerlik çalışmalarında propaganda önemli bir yer tutmuştur. Bu kilise, dini inanç ve düşüncelerini yayma işini “*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*” adındaki kuruluş vasıtasıyla yapmıştır. Fransız devrimi ile birlikte hızlanan propaganda çalışmaları, ilerleyen zaman içerisinde reklam ve pazarlama, sanat, savaş, ticaret, siyaset gibi birçok farklı alanda kullanılmaya başlamıştır (Germond ve Witcover, 1988: 154; Kaplan, 2017: 1580). Hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın propaganda sonuçta kitleye yönelik olarak gerçekleştirilen bir iletişim biçimidir. Toplumlar veya sınıflar arasında yapılabilen propaganda gün geçtikçe önem kazanmakta ve çağımızda bir nevi beyin yıkama aracı olarak kullanılmaktadır. Çünkü propaganda bilhassa savaş hallerinde olayları çarpıtarak insanları aldatma temeli üzerinde şekillenmektedir. Bu sebeple propagandada, şiddet kullanmadan

toplumları etkilemek için her türlü kışkırtma ve tahrik normal karşılanmaktadır (Ülken, 1969: 226; Dönmezer, 1984: 397-399).

Psikologlar, bir beyin yıkama yöntemi olarak propagandanın bir takım teknik ve taktiklerinin olduğunu söylemektedirler. Bunlar, düşüncelerin kısa ve öz olarak ifade edilmesi, beden dilinin kullanılması ve başka bir çözüm ve alternatifin olmadığı duygusunun yerleştirilmesi gibi tekniklerdir. Propagandacı için bilhassa sloganlaştırılmış ifadeler, sloganlar ve karikatürler önemli propaganda araçlarıdır (Dönmezer, 1984: 400-404; Tarhan, 2002: 25).

1.3.İslam'ın Savaş Anlayışı

İslam'ın temel hedefi, bütün insanlığı kucaklayarak barış ve huzur içerisinde yaşamalarını temin etmektir. Ancak toplumda küfrün ve zulmün ortadan kaldırılarak ihtiyaç duyulan huzur ve güven ortamının oluşması için gerektiğinde savaşa da izin verilmiştir. Bu maksatlar dışında üstünlük sağlamak, ganimet elde etmek, intikam almak, yağmalamak, taşkınlık çıkarmak, zulüm yapmak gibi dünyevî beklentilerle savaş yapılması uygun görülmemiştir (Yaman, 2009: 190). Bu sebeple hadislerde düşmanla karşılaşılmasının arzu edilmemesi ancak başa geldiğinde de sabredilmesi (Buhari, "Cihad", 22; Müslim, "Cihad", 20; Ebu Davud, "Cihad", 89) ve savaşta çocukların, kadınların ve yaşlıların öldürülmemesi (Müslim, "Cihad", 25; Ebu Davud, "Cihad", 82) tavsiye edilmiştir. Özellikle de yağmalama tarzındaki eylemlerin yanlışlığına dikkat çekilmiştir: "*Yağmalayan bizden değildir*" (Ebu Davud, "Hudud", 14; Tirmizi, "Siyer", 40) ve "*Yağma tıpkı murdar hayvan eti yemek gibi haramdır*" (Ebu Davud, "Cihad", 128).

Bu prensipler ışığında hareket eden Resulullah'ın (sav) amacı, mümkün olduğunca kan dökülmeden ve asgari bir zayıfla zafer elde etmektir. İslam'ın bu savaş anlayışı, insanlık tarihinde eşine az rastlanan bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilmektedir (Hamidullah, 1991: 224). Arzu edilen bir durum olmamakla birlikte savaş halinde Müslümanların nasıl hareket edeceğini Hz. Peygamber, gerek sözlü ve gerekse fiilî sünnetiyle göstermiştir. Öncelikle olağanüstü bir hal olması nedeniyle savaşta hile yapmanın (Buhari, "Cihad", 157; Müslim, "Cihad", 17; Tirmizi, "Cihad", 5) ve gerçeğe aykırı beyanda bulunmanın (Müslim, Birr, 101) caiz olduğu ifade edilmiştir. Ayetlerde de düşmana karşı güç yettiği kadar kuvvet hazırlanması (Enfal, 8/60) istenmektedir. Günün şartlarına ve mevcut bilgi ve teknolojiye göre her türlü silah ve teçhizatı elde etmek, düşmana karşı kuvvet hazırlamak olduğu gibi yine çağın sunduğu imkânlarla psikolojik savaş ve propaganda taktiklerinden yararlanmak da aynı kapsamda değerlendirilmektedir (Hadislerle İslam, 2013: 479).

2.Hz. Peygamberin Psikolojik Savaş Taktikleri

Savaşlarda veya ibadetlerde gerçekleştirilen bu tür toplu eylemlerde bir *grup dinamiği* de söz konusudur ² Grup, en yalın haliyle etkileşim halinde olan birden fazla insan anlamına gelmektedir. Demek ki grubun en önemli vasfı, grup üyeleri arasında bir etkileşimin ortaya çıkmasıdır. Bu etkileşim sonucunda grubu oluşturan bireyler arasında bir "*grup ruhu*" ortaya çıkmaktadır ki antropolog, sosyolog ve psikologlar bu kavram üzerinde birçok incelemelerde bulunmuşlardır (Kağıtçıbaşı, 1983: 200-203). Özellikle sosyal psikolojide yapılan birçok araştırmada, bireylerin yalnızken gösterdikleri tavır ve hareketlerin grup normu karşısında tamamen farklılaştığı ve bu değişen davranışların beraberinde bilişsel ve düşünsel bir değişime de yol açtığı tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla birey, grup normunu benimseyerek kendine mal etmekte ve bu doğrultuda tutumunu değiştirmektedir (Malinowski, 1990: 40; Kağıtçıbaşı, 1983: 14, 57). Bu bağlamda Fransız sosyolog Le Bon, bireyin psikolojisinin kitle içerisinde büyük değişimlere uğradığını dolayısıyla buna etki eden sosyal faktörler ortaya çıkarılmadan bireysel tutumları anlamının güç olduğunu söylemektedir (Le Bon, 2014: 25). Ayrıca gruba mesaj veren

² Grup dinamiği, grubun birey üzerindeki etkisi anlamında kullanılmaktadır.

kişinin grup üzerindeki etkinliği, onun toplumsal güvenirliliği ile de yakından ilişkilidir (Krech vd.,1983: 328, 381).

Bu bilgilere göre değerlendirme yapıldığında Hz. Peygamberin gerek savaş hallerinde gerek barış döneminde ibadetlerde yaptığı bazı eylem ve söylemlerin grup ruhu ve psikolojisiyle de yakın bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.Savaşlarda Uygulanan Taktikler

Dini davranışlar, sosyal davranışların özel bir türünü ifade etmektedir. Kehrer'e göre bu sosyal davranışlar ya tamamen bir dini davranış tarzında (ibadet, ayin, rit vb.) ya da çeşitli dini form ve şekillerde zuhur ederler (Kehrer, 2007: 28). Dini inanç ile dini davranış ve pratiklerin birbirinden bağımsız düşünülemez kadar yakın bir ilişki içerisinde olduğu aynı zamanda fenomenolojik bir gerçekliktir. Durum böyle olmakla birlikte ibadet, ayin ve ritüeller, hiyerofanik olarak kutsalı ortaya çıkarırlar ve bireyin yeniden dönüşümünü sağlarlar (Cox, 2004: 66, 140). Schimmel, deruni ve hikmet boyutu kavranılmadan yapılan ayin, mit ve törenlerin taklitten öteye geçemediğini, ruhsuz ve ritmik bir takım hareketlerden ibaret kaldığını vurgulamaktadır (Schimmel, 2004: 126). Bu bağlamda Weber'in dinin tamamen bireysel bir olgu olduğunu savunan (sübjektivizm) hem psikoloğlara ve dini toplumun sadece basit bir işlevinden ibaret gören (objektivizm) hem de sosyoloğlara karşı çıkararak orta bir yol izlemeyi önermesi anlamlıdır. Wach ise dinin sübjektif ve objektif alanlarının, bir madalyonun iki yüzü gibi birbirinden bağımsız düşünülemezliğini ve bu hususta psikolojizm ve sosyolojizmin aşırı görüşleri ifade ettiğini vurgulamaktadır. Öyle ki sadece bireyselliğe terk edilen ve objektifleşemeyen bir din, daha işin başında ölü doğmuş bir cenine benzetilmiştir (Wach, 1987: 31; Günay, 2000: 208-211).

Bu bilgiler çerçevesi içerisinde Hz. Peygamberin savaşlarda çeşitli amaçlarla uyguladığı bazı taktiklere bakıldığında, bunların doğrudan dinsel birer davranış tarzı olmadığı daha ilk bakışta anlaşılmaktadır. Ancak bu eylemler, yukarıda Kehrer'in işaret ettiği gibi dinsel form ve biçime bürünmekte ve doğrudan değilse de dolaylı olarak dinin temel felsefesine destek vermektedirler. Bu görüşten hareketle aşağıda sıralanan eylemleri, Hz. Peygamber tarafından kullanılan soğuk savaş taktikleri olarak ele almak gerekir. Ayrıca taşıdığı amaç ve niyet göz önüne alındığında bu tür söylem ve ritüalistik eylemler, cihadın birer parçası olarak değerlendirilmektedir.

2.1.1. Mübareze Yapılması

Mübareze, cahiliye döneminde savaşlarda karşı tarafa korku salmak, kendi askerlerinin moralini yükseltmek amacıyla yaygın olarak icra edilen bir gelenektir. Hz. Muhammed (sav), yaptığı savaşlarda mübareze yapmak için düşman tarafına herhangi bir teklifte bulunmamıştır. Ancak düşman ordusundan böyle bir talebin gelmesi durumunda güçlü birisinin karşılık vermesine de izin vermiştir (Terzi, 2009: 195). Örneğin Uhud savaşında Kureyş ordusunun sancaktarı Talha b. Ebi Talha, öne atılarak kendisiyle çarpışmak isteyen birinin çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, karşısına çıkararak bir vuruşta onun başını ikiye ayırmıştır (Köksal, 1989-b: 114). Hendek savaşında da müşriklerden Amr b. Abd-i Vüdd, mübareze edecek birini isteyince karşısına yine Hz. Ali çıkmıştır. Karşılıklı vuruşmanın sonucunda Hz. Ali, onu öldürmüştür (İbn Hişam, 1994-a: 312).

Savaş henüz başlamadan yapılan bu uygulama, askerlerin ruhsal ve moral dünyası üzerinde önemli bir etki bıraktığı kesindir. Dolayısıyla burada mübarezenin, psikolojik bir savaş ve propaganda taktiği olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

2.1.2.Tekbir Getirilmesi ve Şiir Okunması

Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlarda düşmana korku vermek ve kendi askerlerinin maneviyatını ve cesaretini artırmak için bizzat kendisi Allah-u Ekber diyerek tekbir getirmiştir

(Buhari, "Cihad", 130). Tekbir aynı zamanda düşmana karşı hücumu geçmek için bir işaret olarak da kullanılmıştır. Müslümanlar, savaş gibi zor zamanlarda olduğu gibi sevinçli ve coşkulu hallerde de tekbir getirmişlerdir. Cihattan dönen askerler ve hacdan gelen hacılar, zafer ve sevinç işareti olarak tekbir getirmişler ve bunu işiten diğer Müslümanlar da onlara eşlik ederek bu coşkuya ortak olmuşlardır (Vakidi, 1984: 226, 190; Zebidi, 1988: 222; Köksal, 1987: 15, 117). Mekke'nin fethi sırasında da Müslümanlar kendi ordusunun heybetini ve cesaretini artırmak ve düşmanları psikolojik bir baskı altında tutarak daha fazla kan dökülmesini önlemek üzere tekbir getirmişlerdir. Bu tekbirler eşliğinde Mekke'ye giriş yapılmış ve oradan da Kâbe'ye ulaşılmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1977: 183-186). Bu esnada şair Abdullah İbn-i Revaha da Hz. Peygamberin önünde yürüyerek müşriklere korku salan şu şiirini okumuştur: "*Ey kafir oğulları, Resulullah'ın yolundan çekiliniz. Allah Kur'an'ında onun hak peygamber olduğuna dair ayetler indirdi. En hayırlı ölüm, onun yolunda ölümdür. Biz onun emir ve işareti ile sizi yok ederiz.*" (Hişam, 1994-b: 19; Zebidi, 1998: 285).

Hz. Ömer (ra), Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Müslüman olduğunu beyan edince başta Hz. Peygamber olmak üzere orada bulunan bütün sahabiler yüksek sesle tekbir getirmişlerdir. Öyle ki bu tekbir sesinin Mekke'nin sokaklarında bile duyulduğu rivayet edilmiştir (İbn İshak, 1991: 243; Köksal, 1989-a: 229).

Diğer yandan şiir okumanın revaçta olduğu bir dönemde Hz. Peygamber de bundan yararlanmada bir sakınca görmemiştir. Bu durum dille yapılan bir cihad türü olarak değerlendirilmiştir (Nesaî, "Cihad", 48). Bu nedenle Resulullah (sav), Hassan b. Sabit, Abdullah b. Revaha ve Ka'b b. Malik gibi şairlerin okuduğu şiirlerle askerlerinin motivasyonunu yüksek tutmaya çalışmıştır (Hadislerle İslam, 2013: 477).

2.1.3. Çalgı Aletlerinin Kullanılması

Arap dünyasında savaşlarda askerleri coşturmak ve onların moralini yükseltmek için daha çok kadınlar tarafından def çalınmıştır. Bu geleneği müşriklere, Bedir ve Uhud savaşlarında uygulamışlardır. Uhud savaşında özellikle Bedir'de yakın akrabalarını kaybeden kadınlar, ölenlerini anarak askerleri savaşa teşvik etmiş ve onları öç almaya davet etmişlerdir. Bunlardan Hint bint-i Utbe başta gelenler arasındadır (Hişam, 1994: 93; Köksal, 1987-b: 59).

Şüphesiz çalgı aletleri sadece savaşlarda değil, sevinç ve coşkulu hallerde de kullanılmıştır. Özellikle Resulullah (sav), Medine'ye hicret ettiği zaman o güne kadar görülmemiş bir coşku ve sevinç töreniyle karşılanmıştır. Genç, ihtiyar, kadın ve erkek demeden toplumun her kesiminden insanlar, en güzel zinetlerini takarak ve silahlarını kuşanarak Medine'nin dışında *Seniyyetü'l-Veda* denilen tepede onu görmek ve hoş geldiniz demek için toplanmışlardır. Beni Neccar kızları, çocuklarla birlikte tambur ve def gibi çalgılar eşliğinde kasideler, türküler ve şiirler okumuşlardır (Hamidullah, 1991: 39; Uludağ, 1992: 88). Aynı şekilde Habeşliler, onun Medine'ye teşrifinden duydukları memnuniyeti harbeleriyle oynayarak göstermişlerdir (Ebu Davud, "Sünen", 579). Her ne kadar bu gösteriler, sadece bir sevinç ve coşkudan ibaretmiş gibi görünse de Müslümanların gerektiğinde Hz. Peygambere canlarını feda edecek derecede bir bağlılığı gösterdiği ve bunun sonucunda düşmanı bir korku ve paniğe sürüklediğinden şüphe yoktur. Yani burada da düşmana verilen gizli bir mesaj ve gözdağı söz konusudur.

Esasında savaşlarda düşmanı korkutmak aynı zamanda kendi askerlerini de cesaretlendirerek moral ve motivasyonlarını yüksek tutmak amacıyla çeşitli müzik gösterilerine yer verilmesi, bütün toplumlarda da görülen bir gelenektir. Grekler savaşlarda aynı düşüncelerle borazan kullanırken Büyük İskender, askerî mızıkla birlikte davul ve çeşitli çalgı aletleri çaldırılmıştır. Osmanlılarda savaşlarda askerleri coşturmak ve cesaret vermek amacıyla daha çok mehter kullanıldığı ve zaferlerin kazanılmasında da rolünün büyük olduğu bilinmektedir. Mehter takımı, sadece müzikal yönüyle değil, aynı zamanda kılık-kıyafet, görünüş ve

davranışlarıyla da görenleri coşturmuştur. Özellikle çarpışmalar başladığında askere cesaret vermek ve düşmana korku salmak amacıyla mehter çalınmıştır. Ayrıca kalelerin muhasarası sırasında düşman askerlerini uyutmamak, tedirgin ve taciz etmek amacıyla da mehter gösterisi yapılmıştır (Özcan, 2003: 545).

2.1.4. Kılık-Kıyafet ve Silahlar

Psikolojik savaşların amacı karşı tarafı korku ve endişe içinde bırakarak savaşma azmini kırmak ve onları mağlup etmektir. Bu çerçevede kisveler, eserler ve silahlar gibi göze hitap eden görüntüler de önemli propaganda araçları arasında sayılmaktadır. Qualter, Mısır pramitleri gibi görkemli tarihi eserlerin de yerine göre bir propaganda anlamı taşıdığını söylemektedir (Qualter, 1980: 257). Bu görüşten hareketle camiler, minareler, şerefeler, kubbeler gibi dini mekanların ihtişamlı inşa edilmesinde de psikolojik bir savaş anlayışının var olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlar yanında askerlerin kullandığı silahların niceliği kadar niteliği ve görüntüsü de bir savaş taktiği olarak önem taşımaktadır. Bu sebeple o dönemde savaşların en büyük silahı olan kılıçlar son derece görkemli ve korku uyandıracak tarzda üretilmiştir. Bir kısmının kabzalarına çeşitli süslemeler yapılmıştır.³

Hz. Peygamber, zülfikar adındaki meşhur kılıcını Uhud savaşında kullanmak üzere Hz. Ali'ye vermiştir. Bu savaşta askerler, *"La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar (Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur)* diyerek Hz. Ali için tezahüratta bulunmuşlardır. Bu hareket psikolojik savaşın bir parçası olarak düşman tarafını büyük bir korkuya sevk etmiştir. Ayrıca erkeklerin kullanması uygun karşılanmayan ipeğin daha dayanıklı olması nedeniyle savaşlarda giyilmesine de müsaade edilmiştir.⁴

Hz. Peygamber, savaşta ve barışta hayatın her alanında insanların dış görünümüne de büyük önem vermiştir. Bu anlamda yabancı elçilerin kabulünde daima en güzel elbiselerini (hadramut yapımı kaftanını) giyinmiş ve bu durumlarda güzel giyinmeyi ashabına da tavsiye etmiştir. Genellikle yabancı elçileri, Mescid-i Nebevi'de ismi bugüne kadar ulaşmış olan *"Üstüvanetü'l-vüfud"* (sefirler sütunu) denilen yerde ağırlamıştır. Görev verdiği elçilerin de dış görünüşüne önem vermiş ve o sebeple güzelliği ile dikkat çeken Dihye isimindeki sahabiye iki kez Bizans imparatoruna elçi olarak göndermiştir (Kettani, 1346: 189, 452; Önkal, 1981: 199).

Bu uygulamalarla Hz. peygamberin yabancılara ve düşmanlara karşı İslam'ın izzet ve şerefini koruma, vakarlı ve güçlü görünme gibi amaçlar taşıdığını söyleyebiliriz. Burada dolaylı yollardan da olsa düşmanlara davranışsal ve sözsüz birtakım mesajların iletilmesi söz konusudur.

2.1.5. Ateş Yakılması

Hz. Peygamber'in savaş taktiklerinden birisi de düşmanlarını korkutup sindirmek ve güçlü görünmek için savaşlarda ateş yaktırmasıdır. Uhud savaşından sonra Mekke'ye dönen düşman ordusunun yeni bir saldırıda bulunmaması için Hz. Peygamber'in talimatıyla Müslümanlar, Kureyşlileri *Hamrau'l-Esed* denilen yere kadar takip etmişlerdir. Bu hareketle Müslümanların korkmadıkları ve yenilgiyi kabul etmedikleri yönünde bir mesaj verilmek istenmiştir. Buraya geldiklerinde Hz. Peygamber, karşı tarafta bir korku ve panik havası oluşturmak üzere kendi askerlerinden gece boyunca sürekli ateş yakmalarını istemiştir. Bunun üzerine yaklaşık 500 civarında ateş yakıldığı ve bunların alevlerinin çok uzaktan görülebildiği rivayet edilmiştir (İbn Hişam, 1936-a: 107-108; Zebidi, 1988: 304; Köksal, 1989-b: 245).

³ Hz. Peygamberin kılıçlarının çoğu, savaşlarda ganimet olarak kendisine kalmıştır. Zülfikar adındaki meşhur kılıç, Bedir savaşında ele geçirilmiştir. İki tarafı keskin ve yivli olduğu için bu isim verilmiştir. Zülfikar'ın kabzasının ucu gümüşten yapılmıştır. Ayrıca ortasında da gümüş bir süsü bulunmaktadır. Hz. Peygamberin onu Uhud savaşında Hz. Ali'ye verdiği rivayet edilmiştir. Bu kılıç Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e intikal etmiştir (Öz, 2013: 553-554).

⁴ Savaş halinde ipek elbise giyilmesi hususunda fukaha arasında ihtilaf olsa da Hanefilerden İmam Muhammed ile İmam Yusuf ve Malikilerden İbn Maciş bunu caiz görmüşlerdir (Nevevi, tsiz: 439).

Düşman ordusunun artık Medine'ye saldırma imkân ve ihtimalinin kalmadığının anlaşılması üzerine Müslümanlar Medine'ye dönmüşlerdir (Hamidullah, 1991: 104).

Hız. Peygamber, aynı savaş taktiğini Mekke'nin fethi sırasında da uygulamıştır. Diğer savaşlarda olduğu gibi burada da büyük bir gizlilik içerisinde planlamalar yapılmış ve hiç kimsenin böyle bir sefere çıkılacağından son ana kadar haberi olmamıştır. Bu amaçla gündüzleri çoğunlukla gizlenmişler geceleri ise yola çıkmışlardır. Böylece Müslüman ordusu henüz Mekke'ye kavuşmadan Merruz-zahran denilen bir yere kadar gelerek karargâh kurup konaklamış ve bu durumdan Kureyşlilerin hiç haberi olmamıştır. Bu esnada Hız. Peygamber, her askerin bir ateş yakmasını istemiştir. Bu esnada 10.000 civarında ateşin yakıldığı rivayet edilmektedir. Bu manzara müşrikler arasında büyük bir panik, korku ve endişeye yol açmıştır. Bu hareketle Hız. Peygamber, Mekke'yi kansız ve en asgari bir zayıyla fethetmeyi amaçlamış ve bunda büyük bir başarı da sağlamıştır (Taberi, 1982: 469; İbn Hişam, 1936-b: 55; Hamidullah, 1991: 143, 191).

Kur'an'da Allah, *"Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan müminlere Allah yeter. Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir."* (Enfal, 8/64-65) mealindeki ayetlerle müminlere psikolojik bir destek vermekte, morallerini yükseltmekte ve sonuçta bu azimle zafer elde edeceklerini bildirmektedir. Çünkü savaş hallerinde ordunun maddi imkânlarının yanında manevi gücü de bir o kadar hayati önem taşımaktadır.

2.2. İbadetlerde Psikolojik Savaş Uygulamaları

Dinin teorik boyutu, bireyler arasında bir takım ayrışma ve bölünmelere neden olurken ibadet, ayin, rit gibi toplu icra edilen ve aynı zamanda görseelliğe hitap eden eylemler, bilakis grubu ortak bir zeminde buluşturmakta ve kaynaştırmaktadır (Taplamacıoğlu, 1983: 199; Akyüz ve Çapcıoğlu, 2015: 53). Özellikle ilkel kabilelerde dinin teorik ve doktrin tarafı, ikinci planda görülürken daha çok topluca gerçekleştirilen dini törenler, bayramlar, dualar vb. öne çıkmıştır. Bu durumu göz önüne alan sosyologlar, ilkel toplumlarda din bir inanç ve teori sistemi haline gelmeden önce bir eylem, mensek ve uygulamalar bütünü olduğunu söylemişlerdir (Günay, 2000: 220). Zira aynı din mensupları arasında söz, hareket ve pratikler olmazsa bir din ve iman birliği de sağlanamaz. Hiçbir teolojik doktrin ve inanç, ayin ve törenlerin toplum üzerinde bıraktığı etkiyi bırakamaz. Dolayısıyla ayin, ibadet ve mensek gibi her türlü dışa dönük toplumsal pratikler, kişilerde ortak bir inanç ve tasavvur oluştururlar (Freyer, 1964: 37; Taplamacıoğlu, 1983: 200-206).

Bu perspektiften İslam'da ibadetlere bakıldığında her bir pratiğin kendine has bazı özellikler taşıdığı ve bireyin farklı cephelerine hitap ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda ibadetlerin klasik bir tasnifi ile malî, bedenî ve hem malî hem bedenî olmak üzere üç kategoride ele alındığı malumdur. Esasında bu ibadetlere baktığımızda bir kısmında gizlilik ve bireyselliğin öncellendiği bir kısmında ise aşikârlık ve toplumsallığın esas alındığı dikkat çekmektedir. Başka bir ifade ile bazı ibadetlerin mümkün olduğunca gizli ve bireysel ve bazılarının da aksine aşikâr, görseelliğe/gösterişe açık ve toplumsal bir katılımıla yapılması tavsiye edilmiştir. O halde ibadetleri, gizlilik ve aşikârlık açısından da bir tasnif yapmak mümkün görünmektedir (Güneş, 2000: XV-XVI). Daryal da ibadetlerin bireysel veya topluca yapılması durumuna göre iki grupta ele alınabileceğini söylemektedir (Daryal, 1994: 91).

Buna göre bir değerlendirme yapıldığında, zekât, fitre ve sadaka gibi mali ibadetlere riyanın karışmaması ve karşı tarafın rencide edilmemesi için mümkün mertebe gizliliğe dikkat edilmesi

istenmiştir.⁵ Mali bir ibadet kapsamında olmasa da oruç ibadetinin doğasında bir bilinemezlikten ya da gizlilikten söz edilebilir. Çünkü bir insanın o anda oruçlu olup olmadığının dıştan yapılacak bir gözlemlerle kesin olarak tespit edilmesi son derece zor görünmektedir.⁶ Oysaki cemaatle kılınan namazlar (beş vakit, Cuma, bayram), hac ve cihat gibi ibadetlerin gizli tutulması yönünde bir tavsiye yapılmamış aksine toplumun tüm katmanlarının katılımı ile büyük kalabalıklarla herkese açık yerlerde eda edilmesi tavsiye edilmiştir.

Bu perspektiften bakıldığında bu ibadetlerin böyle eda edilmesinde birçok toplumsal faydaların olduğu muhakkaktır. Bunlar arasında asıl konumuzla alakalı olan psikolojik savaş bağlamında düşmana karşı kalabalık görünme, güç gösterisi yapma ve gözdağı verme gibi bir amacın ve hikmetin de ayrıca olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁷ Bu güç ve gövde gösterisi, cemaatleşme duygusu, Cuma ve bayram namazlarında bölgesel ve yöresel düzeyde gerçekleşirken hac ibadetinde uluslararası bir nitelik kazanmaktadır (Bayraktar, 1987: 21).

2.2.1. Hac İbadeti İle İlgili Olanlar

Ritüalistik bir ibadet olarak hac, başından sonuna kadar birçok menasik, simge ve sembol içermektedir. Hac, en yüksek oranda bir katılımı ve uluslararası düzeyde eda edilen bir ibadet olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Milyonlarca Müslümanın aynı anda, aynı mekânda, aynı söylemlerle aynı hareketleri icra etmeleri, grup ruhu açısından insanın ruhsal dünyası üzerinde hayat boyu silinemeyecek izler ve etkiler bırakmaktadır. Nitekim sosyal psikolojik araştırmalarda çok kalabalık insan kitlelerinin bireyin duygusal ve sosyal hayatını çok derinden etkilediği ve kalıcı izler bıraktığı tespit edilmiştir (Kağıtçıbaşı, 1983: 64). Bu yönüyle ele alındığında hac, diğer dinsel eylemlere göre daha fazla görkem ve gösteriye yer veren bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir takım zorluk ve sıkıntıları içinde barındıran bu ritüel, yerel sınırları aşarak evrensel bir nitelik kazanmaktadır. Bu evrensellik ve o yolda çekilen birçok zorluk, sıkıntı ve meşakkat durumu, haccı cihatla eşdeğer bir konuma yükseltmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber, özellikle kadınlar, yaşlılar, küçükler ve düşkünler için hac ve umrenin

⁵ Kur'an'da "*Sadakalarınızı başa kalkmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın*" (Bakare, 2/264) ayeti bu duruma dikkat çekmektedir. Ayrıca "*Sağ elin verdiğini sol elin duymamasını*" (Buhari, "Ezan", 36) tavsiye eden hadis de konuya açıklık getirmektedir. Bu tür mali ibadetler eda edilirken karşıdaki insanın mahcup olmaması ve riyanın karışmaması için ayrıca sözlü olarak ifade edilmesine ihtiyaç bulunmamakta kalben niyet yeterli görülmektedir. İhlas ve samimiyyetin zıddı olan riya, her türlü davranış ve ibadetleri sırf başkaları görsün diye yapmaktır. Bunun sonucunda bir takım dünyevi menfaatler elde etme amacı da olabilmektedir. Bu tür davranışlar, ibadetlerin değerini düşürmekte ve sevabını gidermektedir. Nitekim bir hadiste "*Allah, içinde hardal tanesi kadar riya olan ameli kabul etmez*" (Müslim, "İman", 148; Ebu Davud, "Libas", 26; Tirmizi, "Birr", 61) buyurularak buna işaret edilmektedir. Fakat diğer insanların da örnek alabilmeleri için açıktan yapılmasında da herhangi bir sakınca görülmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber, amellerin niyetlere göre değer kazandığını (Ebu Davud, "Talak", 10-11) ve ibadetlerde aşikar hareket ederek başkalarının da bu fiili işlemlerine vesile olan bir kimsenin iki misli sevap kazanacağını bildirmektedir (Müslim, "Zekât", 70; Ebu Davud, "Sünnet", 6). Gizli ve bireysel olarak eda edilebilen ibadetlerde durum böyle olmakla birlikte cemaatle kılınan namazlarda (beş vakit, Cuma, bayram), hac ve cihad gibi ibadetlerde gizlilik zaten söz konusu değildir. Diğer bir ifade ile bu tür ibadetlerin gizlenmesi pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki bu ibadetlerin gizli değil, aksine büyük kalabalıklarla ve coşkulu bir şekilde yerine getirilmesi tavsiye edilmiştir (Buhari, "İdeyn", 15, 20, 21; Tirmizi, "Cuma", 36).

⁶ Bu sebeple bir kutsî hadiste "*Oruç benim içindir, onun karşılığını ben vereceğim*" buyurulmuştur (Buhari, "Savn", 2, 9; Müslim, "Siyam", 30).

⁷ Cuma namazının eda edilebilmesi için Hanefilerde en az üç, Şafiilerde ise asgari kırk kişinin bulunması şartının yanında ayrıca namaz kılınan yerin herkese açık olması zorunluluğu, bu ibadetin gizli kapaklı değil, bilakis dost-düşman herkesçe bilinip görülmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bayram namazlarında Resulullah (sav)'ın yaptığı bazı uygulamaların da aynı amaç ve niyetin olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Resulullah (sav) bayramlarda sabah namazını Medine'de Mescid-i Nebevi'de kıldırdıktan sonra cemaatiyle birlikte tekbirler eşliğinde musalla (namazgâh) denilen açık alana giderek orada bayram namazını kıldırmasıdır. Bayramın büyük bir coşku ve sevinç içerisinde yoğun bir kalabalıkla icra edilmesi için tüm toplum katmanlarının katılımını istemiştir. Öyle ki adetli olan kadınların namaz kılma imkânları olmasa bile musallaya gelerek bayramın coşkusuna ortak olmaları için çağrıda bulunmuştur (Buhari, "İdeyn", 15, 20, 21; Tirmizi, "Cuma", 36).

Allah yolunda yapılan savaşa (cihada) denk olduğunu belirtmiştir (Buhari, "Cihad", 62; Nesai, "Menasikü'l-Hac", 4).

Hacda yapılan eylemler, önceden senaryosu belirlenmiş bir tiyatro gösterimine benzetilmiştir. Bu tiyatrodaki Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Hacer, Hz. Muhammed (sav) gibi karakterler, orijinal ve asli mekanlarında canlandırılarak geçmiş yıllara atıf yapılmaktadır. Bu ritüellerle Müslümanlar, düşmanlara karşı yılda bir sefer de olsa küresel anlamda bir birlik, güç ve gövde gösterisi yani bir ümmet gösterisi yapmış olmaktadır (Şeriati, 2001: 13). Osmanlılar da gerçekleştirdikleri hac seferlerinde bu maksatla birçok ihtişamlı törenler düzenlemişlerdir. Hacca gidiş ve dönüşlerde İstanbul ve diğer yol güzergâhlarında bulunan Şam ve Kahire gibi yerlerde halkın ilgiyle izlediği görkemli merasimler yapılmıştır. Özellikle de Kahire'de yapılan törende mehter çalınmış ve Mısır valisi mehter eşliğinde alana gelmiştir (Özcan, 1996:401).

Weber, müesses dinlerin toplumsal kriz ortamlarında karizmatik bir liderin öncülüğünde mevcut geleneksel inanç ve sisteme karşı bir tür protesto hareketleri şeklinde zuhur ettiğini söylemektedir. Aynı durum İslam'ın yayılması sürecinde de yaşanmıştır. İslam, geçmişten gelen mevcut dinsel, kültürel, geleneksel, yönetsel gibi bütün sosyal yapıyı eleştirerek, reforme ederek ve yerine göre protesto tarzında eylemler yaparak karşı çıkmıştır (Günay, 2000: 467). O halde hac ibadetindeki sembol, eylem ve söylemleri psikolojik savaş mantığı içerisinde ele aldığımızda, küfre karşı bir direnç gösterisi ve bir protesto hareketi olarak değerlendirebiliriz.

2.2.1.1. İztiba ve Remel

Hızlı Hz. Peygamber, ashabıyla birlikte umre yapmak üzere Medine'den yola çıkmış ancak müşriklerin izin vermemesi üzerine Hudeybiye antlaşması yapılmıştır. Ertesi yıl Müslümanlar bu umrenin kazasını yapmışlardır. Kureyşli müşrikler, Müslümanların Medine'ye zorunlu hicretinden dolayı çok bitkin ve perişan bir hale geldiklerine dair bir takım dedikodulara başlamışlardır. Bunun üzerine Resulullah (sav), bu algıyı değiştirmek, düşmanlara karşı güçlü ve heybetli görünmek için sağ kolunu ihramın dışında bırakmış (iztiba) ve hızlı ve çalımli adımlarla (remel) tavaf yapmış ve ashabına da bunu tavsiye etmiştir (Buhari, "Hac", 55; Müslim "Hac", 240; Tirmizi, "Hac", 39). Aynı şekilde hac ve umre ibadetinde sa'y yapılırken iki yeşil ışık arasında hızlı yürümekten ibaret olan hervelenin de böyle bir niyet ve amaç taşıdığı rivayet edilmektedir (Buhari, "Hac", 80; Tirmizi, "Hac", 39; Ebu Davud, "Menasik", 50, II/444). İztiba ve remel her ne kadar kaza umresinde düşmana karşı bir güç gösterisi niyetiyle yapılmış olsa da Veda Haccı'nda da Hz. Peygamber bunu aynen tekrar etmiş ve böylece onun bir sünneti haline gelmiştir (Hişam, 1994: 18-19; Hadislerle İslam, 2013: 360-361).

Bu sembolik hareketlerle düşmana karşı heybetli ve şiddetli bir imaj ve görüntü vererek onlarda bir korku oluşturma amacı güdülmüştür. Burada Müslümanlar zayıf ve bitkin düşmüş olsalar bile bunu rakiplerine sezdirmek istememişler aksine daha güçlü oldukları izlenimini vermek için çaba sarfetmişlerdir.⁸ Bu davranış tarzı, hem Hz. Peygamberin "harp hiledir" (Buhari, "Cihad", 157; Müslim, "Cihad", 17) sözü ile hem de günümüzde çok önemsenen algı yönetimi kavramıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda ünlü siyasetçi Kissenger'in "*Bir şeyin gerçek olması pek o kadar önemli değildir fakat gerçek olarak algılanması çok önemlidir*" ifadesini hatırlamak gerekir (Kissenger, 2016: 72).

⁸ Nitekim güreşçiler de mindere çıkarken rakibini korkutmak için adına peşrev denilen bir takım hareketler yapmaktadırlar. Bu yüzden Evliya Çelebi, iztiba ve remel denilen bu hareketler ile güreşçilerin peşrevi arasında bir benzerlik kurmaktadır (Küçükbaşçı, 2013: 288).

2.2.1.2. Telbiye

Bütün dinlerde o dinin inanç esaslarını özetleyen ve formüle eden bir sembol söze rastlanmaktadır (Freyer, 1964: 34). Hıristiyanlarda *glaubensbekenntnis* (kelime-i şehadet), Budistlerde *tiratanam* ve İslam'da Allah'ın varlığını, birliğini ve Hz. Muhammed'in (sav) onun kulu ve elçisi olduğunu ifade eden *kelime-i tevhit* ve *kelime-i şehadet* gibi kalıp cümleler, bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıca iman esaslarının bütününe toplandığı ve "amentü" olarak bilinen dua da aynı anlayış içerisinde sloganlaştırılmış bir başka dini ifadedir. Bu sembol ve parolalar, dinin iç ve dış birliğini temin etme gibi bir işlev de görmektedirler (Wach, 1987: 12; Günay, 2000: 219).

Le Bon, toplum psikolojisinde en etkili algılama silahlarından birinin anlaşılır bir ifade ile fikir ve düşüncelerin sık sık tekrar edilmesi olduğunu söylemektedir. Ayrıca mümkün mertebe iddiaların aynı kalıplaşmış sözcüklerle tekrar edilmesinin zihinlerde yer ederek kabullenme sürecini hızlandırdığını belirtmektedir (Le Bon, 2014: 125).

Bu anlamda telbiyeyi, hac ibadetiyle özdeşleşmiş İslam'ın inanç prensiplerini özetleyen sembolik bir ifade veya ilahi bir slogan olarak ele almak gerekir. Telbiyeyi yüksek sesle her platformda tekrar etmekle Müslüman, Allah'a sürekli bağlılığını herkese bildirmiş olmaktadır. Bunun yanında düşmana karşı da Allah'tan başka hiçbir güç ve kuvvet tanımadığını ve Allah'ın emrine hazır bir nefer olduğunu ima ederek askerinin komutanına teknil vermesi gibi yüksek sesle haykırmaktadır. Hacı, kefen misali ihramını giymekle daha işin başında bu yolda ölümü göze aldığını, yaratıcısının emrine amade olduğunu somut olarak göstermiş olmaktadır (Hamidullah, 1984: 150). O halde telbiyeyi, dinin diğer sembollerinde olduğu gibi sırf bir hac menasikinden ibaret olarak görmemek gerekir. Onun bireye, Müslüman kitleye ve inkârcı topluma verdiği daha birçok derin mesajlarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.2.1.3. Şeytan Taşlama

Şeytan taşlama eylemi, diğer hac menasikine göre daha çok sembol ve simgeler içermektedir. Burada her seferinde cemerata yedi taş atılarak şeytan telin edilmektedir. Bedeni ile taşlamayı yapan hacı, diliyle de "Allah'ın adıyla. Allah en büyüktür, şeytan ve taifesini kastederek taş atıyorum" (Nesai, "Menasik", 204) diyerek Şeytanı ve onun yolunda giden her şeyi protesto etmekte ve bir daha ona uymamak üzere kendini psikolojik açıdan şartlandırmaktadır (Erul, 2007: 307; Karaca, 2015: 234).

Sembolik olarak gerçekleştirilen bu eylemde esasında iki yönlü psikolojik bir etki ya da mesaj söz konusudur. Bunlardan bir tanesi içe dönüktür, diğeri ise dışa dönük olarak gerçekleşmektedir. Daha açıkçası hacı, bu eylem ile hem kendi nefesine özgü hem de düşmana karşı bir takım mesajlar vermektedir. Birincisi, hacılar hem bedensel hem de sözel olarak (tekbir getirerek) gösterdikleri bu sembolik hareketlerle bir daha şeytana uymamak üzere kendilerini ruhsal yönden kodlamış olmaktadır. Bir diğeri ise psikolojik savaş çerçevesinde bu heybetli davranışların düşman üzerinde bıraktığı korku ve moral çöküntüsüdür. Zira Allah'ın en yüce olduğunu diliyle haykırırken eliyle de şeytan ve onun yolunda giden herkes ve her şey, taşlanarak telin edilmektedir. Öyle ki her cemreye sonsuzluk anlamı taşıyan yedişer olmak üzere toplamda yetmiş taş atılmaktadır. Bu eylemlerle Müslümanlar, Allah'ın yolunda yürümekte kararlı olduklarını ve şirke, küfre ve onları temsil eden şeytana karşı ise gerektiğinde canlarını feda edebileceklerini beyan etmiş olmaktadır.

2.2.2. Namaz İbadeti İle İlgili Olanlar

2.2.2.1. Ezan

Sözcük olarak “duyurmak, bildirmek, çağırma” gibi anlamlara gelen ezan (İbn Manzur, 1994:15) namaz vaktinin girdiğini gösteren ve Müslümanları camilerde cemaatle namaz kılmaya davet eden bir çağrıdır.⁹ Bunun yanında ezanın siyasi, psikolojik ve sosyolojik olmak üzere daha birçok boyutunun ve hikmetinin olduğu inkâr edilemez. Ezanda İslam'ın özünü teşkil eden önemli ilkeler yüksek sesle herkese ilan edilmektedir. Allah'ın yüceliği, Hz. Muhammed'in (sav) onun elçisi olduğu ve kurtuluşun ancak ahiret mutluluğunda bulunduğu bunlar arasındadır. Ezan aynı zamanda İslam'ın şiarı ve Müslüman varlığının bir işareti ve sembolüdür. Farklı bir söylemle ezan bir bölgede Müslümanların bağımsız ve hür olarak yaşadıklarını haber veren, duyuran bir işarettir. Yani bir meskûn mahalden ezan sesi yükseliyorsa orada Müslümanların hem var oldukları hem de hür ve bağımsız olarak yaşadıkları anlamına gelmektedir. İslam hukukunda bir beldenin İslam yurdu olup olmadığı da orada ezanın okunup okunmadığı ile tespit edilmektedir (Akdoğan, 2013: 27-28). Bu sebeple Müslümanlar, bir yeri fethettikleri zaman ilk iş olarak yüksek sesle ezan okumuşlar ve böylece orada artık özgürce yaşayacaklarını herkese ilan etmişlerdir. Mesela Mekke fethedildiği zaman Hz. Bilal, Hz. Peygamberin emri ile Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumuştur. Daha önce Mekke'de Müslümanların dini özgürlükleri olmadığı ve çeşitli baskılara maruz kaldıkları için açıktan ibadet edememişlerdir. O halde ezan, bir yerin İslamlaştığını en veciz bir şekilde ifade eden bir slogan ve semboldür (Çetin, 1995: 37; Fayda, 1992: 152).

Bu yönüyle ele alındığında günde beş kez tekrarlanan ezanı da Freyer'in işaret ettiği gibi dini özetleyen sembolik bir ifade olarak değerlendirmek mümkündür (Freyer, 1964: 34). Ayrıca bir görüşün sık sık dillendirilerek tekrar edilmesi de insanları büyük ölçüde etkileyen bir başka propaganda taktiğidir. Propaganda faaliyetlerinin kamuoyunun zihninde yer edebilmesi için fikir ve düşüncelerin sık sık tekrar edilmesi gerekir. Çünkü kitleler, sık sık tekrar edilen söz ve fikirler karşısında uzun süre direnç gösteremezler. Böyle bir propagandaya maruz kalan birey, kısa süre içerisinde bilişsel, zihinsel ve davranışsal açıdan bir değişim sürecine girmektedir. Yapılan araştırmalar da tekrarlar sonucunda halkın düşünce ve kanaatlerinde ciddi anlamda bir değişimin ortaya çıktığını doğrulamaktadır (Oskay, 1992: 78; Ertekin, 2000: 56).

2.2.2.2. Cemaatle Namaz

İslam dini, içinde birçok hikmet ve faydayı barındırması nedeniyle namazların cemaatle kılınmasına büyük önem vermiştir. Cemaatle kılınan namazın, bireysel olarak kılınana göre yirmi yedi veya yirmi beş derece daha faziletli olduğu belirtilmiştir (Buhari, “Ezan”, 30; Müslim, “Mesacid”, 42). Bu sebeptir ki Hz. Peygamber döneminde namazlar mazeretler dışında hep mescitte cemaatle kılınmıştır. Hz. Muhammed'in (sav) namazların cemaatle kılınmasına dair birçok tavsiyesi olmuştur.¹⁰ Cemaatle namaz, Müslümanlar arasında oluşturduğu birlik-beraberlik, dayanışma ve kaynaşma açısından İslam'ın şiarı ve sembolü olarak değerlendirilmiştir.

“Herhangi bir şeyi, kendisinden başka bir şeyle belirtme işlemi” (Hançerlioğlu, 1977: 283) olarak tanımlanan sembol, her alanda olduğu gibi dinde de sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu yüzden antropolog Geertz, dinleri semboller sistemi olarak tanımlamaktadır (Roberts, 1990: 9).

⁹ Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbelilerden de bir görüşe göre namazlarda ezan okunması sünnet-i müekkededir. Şafii mezhebinde farklı bir görüşe göre ise ezan okumak, farz-ı kifayedir. Bir kısım Hanefi alimleri de ezan okumayı vacip olarak telakki ederken bazı Hanbeli alimleri bir yerleşim yerinde ezan okumanın farz-ı kifaye olduğunu ileri sürmüşlerdir (Çetin, 1995: 37).

¹⁰ Onlardan birinde “Üç kişi bir köyde veya sahrada bulunur ve cemaatle namaz kılmazsa şeytan onlara hâkim olur. Öyleyse cemaatten ayrılma, çünkü kurt ancak sürüden ayrılan koyunu yer” (Ebu Davud, “Salat”, 47) buyurmaktadır. Öneme binaen cemaatle namazın hükmü mezhepler arasında tartışılmıştır. Buna göre Hanefi ve Maliki mezhepleri cemaatle namaz kılmayı sünnet-i müekkede, şafiiler farz-ı kifaye ve Hanbeliler farz-ı ayin olduğunu söylemişlerdir (Uzunpostalcı, 1993: 288; Apaydın, 2006: 272).

Çünkü doğada bulunan canlı ve cansız her obje, varlık ve eylem, görüldüğünün dışında bir başka şeye işaret etmektedir. Başka bir deyimle gerçek, görünenin arkasında gizlidir ya da görünenler, görünmeyen bir dünyanın tezahürüdür (Andı, 1990: 346). O halde cemaatle namaz kılmayı, sırf fazla sevap kazanmak, Müslümanlar arasında birlik-beraberlik, kaynaşma ve dayanışma ortamı oluşturmaktan ibaret olarak görmek doğru değildir. Bütün bunlar yanında herkese açık mekânlarda topluca eda edilen bu eylemin topluma verdiği sosyal psikolojik mesaja da dikkat çekmek gerekir. Aşikârlık ve açıklığı esas alan diğer ibadetlerde olduğu gibi cemaatle kılınan namazların da toplum psikolojisi açısından düşmanlara karşı bir güç ve gövde gösterisi anlamı taşıdığını söylemek mümkün görünmektedir.

2.2.2.3. Cuma Namazı

Toplu olarak eda edilen Cuma namazının Müslümanlar için haftalık bir bayram manası taşıdığı hadislerde belirtilmiştir (Hanbel, "Müsned", 8025). Esasında Cuma namazı ve orada irat edilen hutbe, sadece dini bir nasihat ve ibadetten ibaret değildir. Bunun yanında devletin aldığı siyasi ve askeri kararlar da bu hutbeler aracılığıyla halka duyurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde halifeler, hakimiyet ve bağımsızlıklarını kendi adına okuttukları hutbelerde dile getirmişlerdir. Bu anlamda gerek Cuma namazı ve gerekse okunan hutbe, Müslümanlar adına verilen siyasi bir mesaj olarak değerlendirilmiştir. Müslümanların toplumsal hayatında gördüğü bu önemli işlevden dolayı bütün müçtehitler, Cuma namazının mükellef olan herkes için farz-ayin olduğunu ve mutlaka cemaat halinde kılınması gerektiğini söylemişlerdir (Karaman, 1993: 86; Apaydın, 2006: 289, 294).¹¹

Bu şartlar dikkate alındığında Cuma namazının haftalık bir toplantı ve gösteri anlamı taşıdığı da ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda herkese açık bir yerde eda edilebilmesi, devlet yetkilisinin iznine tabi tutulması, bu ibadetin siyasi ve idari bir anlamının da bulunduğunu göstermektedir. Çünkü Cuma namazı aynı zamanda hür ve bağımsız olmanın da bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yaptığımızda Cuma namazının da diğer toplu kılınan namazlar gibi düşmana ve küfre karşı bir güç gösterisi anlamını da ihtiva etmesi açısından psikolojik bir savaşın taktiği olarak değerlendirmek mümkündür.

2.2.2.4. Bayram Namazı

Hz. Peygamber, bayramların mümkün olduğunca büyük bir katılımı ve sevinçle kutlanmasını istemiştir (Buhari, "Hayız", 7, 23; Darimi, "Salat", 223). Bunu gerçekleştirmek için de Hz. Peygamber, sabah namazını Mescid-i Nebevi'de kıldırdıktan sonra bayram namazını musalla denilen açık alanda kıldırılmayı tercih etmiştir.¹² Toplumun tüm katmanlarının bu coşku, sevinç ve gösteriye ortak olmalarını sağlamak için adetli kadınlar da (namaz kılamasalar bile) bizzat Resulullah (sav) tarafından davet edilmişlerdir (Buhari, "İdeyn", 15-20-21; Tirmizi,

¹¹ Cuma namazının cemaatle kılınabilmesi için asgari bulunması gereken birey sayısı hakkında mezhepler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Hanefiler imamdan başka en az üç, Şafililer kırk ve Malikiler ise asgari oniki kişinin bulunmasının şart olduğu kanaatindedirler. Aynı şekilde cumanın toplanma ve bir araya gelerek birlik ve bütünlük oluşturmak gibi temel espirisinden dolayı mümkün olduğunca yerleşim yerlerinin bir yerinde kılınması hususunda mezheplerin tavsiyeleri bulunmaktadır. Buna göre Hanefiler, bir şehirde sadece bir camide Cuma namazının kılınabileceğini söylerken diğer üç mezhep (Şafii, Maliki ve Hanbeli), ise bir zorunluluk olmadıkça bir yerde kılınmasını tavsiye etmişlerdir. Ayrıca Hanefi mezhebine göre Cuma namazının kılınacağı yere, yetkili kişi tarafından hekese açık olmak kaydıyla izin verilmesi de şarttır (Karaman, 1993: 86; Apaydın, 2006: 295-299).

¹² Bundan ötürü Hanefi ve Hanbeliler, bayram namazını musallada kılmanın sünnet ve Malikiler mendup olduğunu söylemişlerdir. Bayram namazının dindeki hükmü konusunda da mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Bayram namazı, Hanefilere göre vacip, Malikilere göre sünnet-i müekkeke ve Hanbelilere göre farz-ı kifayedir. Şafililer ise beş vakit namaz kılmakla mükellef olan kadın olsun erkek olsun herkes için bayram namazını sünnet olarak ele almışlardır. Şafilere göre bayram namazının cemaatle kılınması da sünnettir. Hâlbuki diğer üç mezhep (Hanefi, Maliki ve Hanbeli), bayram namazlarının cemaatle kılınmasının şart olduğunu söylemişlerdir (Bayraktar, 1992: 260; Apaydın, 2006: 306).

"Cuma", 36). Ayrıca Mescid-i Nebevi'nin toprak zemini üzerinde Habeşlilerin mızrak-kalkan oynamalarına izin vermiş ve eşi Hz. Aişe ile birlikte seyretmiştir (Buhari, "İdeyn", 2; Müslim, "Salatü'l-İdeyn", 22).

Bayramlarda yapılan bu tür uygulamalar, Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde de aynı amaç ve düşüncelerle daha farklı tarzlarda devam ettirilmiştir. Abbasiler döneminde başta Bağdat, Kudüs ve Şam gibi şehirlerde Ramazan ve Kurban bayramları, çeşitli törenlerle kutlanmıştır. Bu görkemli ve ihtişamlı etkinliklerde düşmanlara karşı bir güç gösterisi de söz konusu olmuştur. Ülkenin çeşitli yerlerinde gerçekleştirilen bu merasimlere halk, büyük ilgi göstermiştir. Bilhassa bayram gecelerinde fener alayları düzenlenmiş ve topluca tekbir ve tehliller okunmuştur. Fatimilerde halife, saraydan tekbirler eşliğinde ve gayet ihtişamlı bir tarzda bayram namazının kılınacağı yere (musalla) gelirdi. Silahlarını kuşanmış askerler de altın ve ipeklerle süslenmiş fil ve zurafalara binerek halifeye eşlik ederlerdi (Bozkurt, 1992: 261-262). Osmanlılarda da dini bayramlar son derece büyük coşku ve görkem içerisinde icra edilmiştir. Bu kutlamalarda çoğunlukla mehter kullanılmıştır. Bayramın başladığını duyurmak için arefe günü top atışları yapılmıştır. Aynı şekilde bayramın bitiş günü de yine top atılarak ilan edilmiştir (Özdemir, 1992: 264).

Şüphesiz ki topluca, açık ve dışa tezahür ederek eda edilen bu ibadetlerin sayılamayacak kadar birçok derin mana ve hikmetleri vardır. Bunlar yanında sembolik de olsa düşmana karşı güçlü, onurlu, gururlu ve heybetli görünme gibi bir amacının da olduğu buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılmıştır. O halde bütün bu ibadetlerde açıkça olmasa da zımnen psikolojik savaş taktiklerinin de aynı zamanda söz konusu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sonuç

Hz. Peygamber, savaşı bir hile olarak nitelendirmektedir. Bu çerçevede Hz. Muhammed'in (sav) savaşlarda ateş yakması, mübareze yapması, tekbir getirmesi, giyime özen göstermesi ve gerektiği yerde çalgı aletlerinin kullanılmasına izin vermesi gibi bir takım uygulamaların düşmanı yanıltma, moralini bozma, cesaretini kırma, teslim olmaya mecbur bırakma gibi niyetlerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan kelime-i şehadet, kelime-i tevhit, tekbir, telbiye gibi sloganik ifadelerle baktığımızda, bunların İslam dininin bir nevi özü ve özeti durumunda olduğu görülür. Bu sözler, topluca ve sık sık tekrar edilmek suretiyle zihinlere yerleşmektedir. Bir inancın ya da düşüncenin kısa ve öz ifadelerle slogan tarzında sık sık tekrar edilmesinin insanlar üzerinde çok etkili olduğu bilimsel olarak da kanıtlanmıştır. Ayrıca şeytan taşlama, hervele, iztiba ve remel gibi eylemler de bedensel olarak bu ifadeleri destekler niteliktedir. Zira zihinsel değişimler, bedensel eylemleri de harekete geçirmektedir. Daha açık bir ifade ile kognitif ve zihinsel değişimler, davranışları etkilediği gibi davranışsal değişimler de zihinsel ve düşünsel değişimlere yol açmaktadır. Yani karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Hem dil hem de bedenen birbirini tamamlayan ibadetlerdeki bu görünüm ile Müslümanlar, karşı tarafa ya da düşmana Allah'tan başka ilah olmadığını ve bu din için canlarını feda etmeye hazır olduklarını beyan etmiş olmaktadır. Müslümanların bu kararlı tutum ve heybetli görüntüsü, ister istemez düşmana bir korku vermekte ve onların moral ve motivasyonu üzerinde çok ciddi etkiler bırakmaktadır. Üstelik hac ibadeti, bütün dünya Müslümanlarını bir araya getirdiği için buradaki bu tür eylem ve gösteriler, ülke sınırlarını aşarak uluslararası bir nitelik kazanmaktadır. Aynı durumun ezan, cemaatle kılınan beş vakit, Cuma ve bayram namazları için de geçerli olduğu yani Müslümanları güçlü ve kararlı gösterme, düşmanlara korku salma gibi psikolojik savaş bağlamında da bir işlev gördüğü anlaşılmıştır. O halde Hz. Peygamberin yaptığı bu tarz uygulamalara bakarak İslam'da yerine göre bir gösteri ve gösterişin yapılabileceği, bunların riya kapsamında değerlendirilemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yapılan tüm eylem ve ameller, bireyin içinde taşıdığı niyete göre anlam ve değer kazanmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmet Cevdet Paşa (1977). *Peygamberlerin Kıssası ve Halifelerin Tarihi*, Sadeleştiren: Ali Arslan, Cilt:1, İstanbul: Arslan Yayınları.
- Akarcalı, Sezer (2003). *II. Dünya Savaşında Propaganda*, Ankara: İmaj Yayınları.
- Akdoğan, Bayram (2013). "Çeşitli Yönleriyle Ezanlarımız", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı:29, ss.9-62.
- Akyüz, Niyazi ve Çapcıoğlu, İhsan (2015). "Dini Tecrübenin İfade Şekilleri", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, 3. Baskı, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Andı, M. Fatih (1990). "Sembolizm" *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt:3, İstanbul: Risale Basım Yayın.
- Apaydın, Yunus (2006). *İlmihal-I (İman ve İbadetler)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aysun, Esra (1993). "Psikolojik Savaşın Türkçesi: Su Uyur Düşman Uyumaz", *Parlamentar Dergisi*, Yıl:1, Sayı:10.
- Barthes, Roland (2014). *Göstergebilimsel Serüven*, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bayraktar, İbrahim (1992). "Bayram", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul, ss.259-261.
- Bayraktar, Mehmet (1987). *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1942). *Propaganda Nedir?*, İstanbul: Recep Ulusoğlu Basımevi.
- Bogdanor, Vernon (2003). *Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi*, Cilt:2, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bozkurt, Nebi (1992). "Bayram Kutlamaları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul, ss.261-263.
- Buhari, Muhammed b. İsmail (1981). *el-Cami'u's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları .
- Cox, James L. (2004). *Kutsalı İfade Etmek*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çetin, Abdurrahman (1995). "Ezan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, ss.36-38.
- Daryal, Ali Murat (1994). *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Demir, Yalçın Köksal (2006). *Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası-Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmezer, Sulhi (1984). *Toplumbilim*, 9. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Eker, Kemal (1980). "Psikolojik Savaş ve Genel İlkeleri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 275, ss.58-64.
- Ertekin, Yücel (2000). *Halkla İlişkiler*, Ankara: Yargı Yayınevi.

- Erul, Bünyamin (2007). *İslam'a Giriş-Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar-*, 2. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Fayda, Mustafa (1992). "Bilal-i Habeşi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul, ss.152-153.
- Freyer, Hans (1964). *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını.
- Germond, Jack W. ve Witcover, Jules (1988). *Whose Broad Stripes and Bright Stars?, The Trivial Pursuit of Presidency*.
- Günay, Ünver (2000). *Din Sosyolojisi*, 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ünver (2015). "Din Sosyolojisinin Yöntem ve Teknikleri", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, 3. Baskı, Grafiker Yayınları, ss.149-168.
- Güneş, Abdurrahman (2020). *Haccın Sosyolojik Analizi (Elazığ Örneği)*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Hadislerle İslam*, (2013). Cilt:4, 2. Baskı, Ed. M.Emin Özafşar vd. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1983). *İnsan ve İnsanlar*, 5. Basım, İstanbul: Beta Basım-Yayım.
- Hamidullah, Muhammed (1984). "İslam'da Hac", Çev. Mehmet Akif Aydın, *İslam Tetkikleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hamidullah, Muhammed (1991). *Hz. Peygamberin Savaşları*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Hamidullah, Muhammed (1993). *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, Cilt: 2, 5. Baskı, İstanbul: İrfan Yayınçuluk.
- Hanbel, Ahmed b. (2001). *Müsned*, Tahkik: Şuayip el-Arnaut, Beyrut: Müessesetür-Risale, Cilt: 13.
- Hançerlioğlu, Orhan (1977). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- İbn Hişam (1936-a). *Siretün-Nebeviyye*, Cilt:3, Mısır.
- İbn Hişam (1936-b). *Siretün-Nebeviyye*, Cilt:5, Mısır.
- İbn Hişam (1994-a). *İslam Tarihi-Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, Çev. Hasan Ege, Cilt: 3, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbn Hişam (1994-b). *İslam Tarihi-Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, Çev. Hasan Ege, Cilt:4, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbn İshak, Muhammed (1991). *Siyer (Peygamber Tarihi)*, Çev. Sezai Özel, Yayına Hazırlayan: Muhammed Hamidullah, 2. Baskı, İstanbul: Akabe Yayınları.
- İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, Daru'l-fikr, Beyrut, 1994, Cilt: 13.
- İlhan, Suat (2002). *Neden Türkiye*, Ankara: Asam Yayınları.
- İsambert, F.A.(1992). "Din Fenomenolojisi", Çev. Zeki Özcan, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Cilt: IV, ss.355-366.
- Kaplan, Kadir (2017). "Kitapların Kapak Tasarımlarındaki Mesajlarda Kullanılan Propaganda Teknikleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (3), ss.1574-1589.

- Karaca, Faruk (2015). "Psikolojik Perspektiften Hac", *Bütün Yönleriyle Hac (Tatışmalı İlmî Toplantı-23-24 Kasım 2012)*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Karaman, Esra (2017). "Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce'in Göstergibilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması", *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 34, ss.25-36.
- Karaman, Hayrettin (1993). "Cuma", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, ss.85-89.
- Karataş, İbrahim (2008). *İletişim Anlamında Psikolojik Savaş ve Propaganda*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kesimli, Hulusi (1961). "Psikolojik Harp", *Ordu Dergisi*, Sayı: 197-198, İstanbul: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi.
- Kehrer, Günter (2007). "Din Sosyolojisi", Çev. M. Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi*, Derleyen; Yasin Aktaş ve M. Emin Köktaş, 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Kettani, Abdulhayy (1346). *et-Teratibü'l-İdariyye*, Cilt: 2, Beyrut: Dar-u İhyait-Türasi'l-Arabi.
- Kirman, Mehmet Ali (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kissenger, Henry (2016). *Diplomasi*, Çev. İ. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köksal, Mustafa Asım (1987). *İslam Tarihi-Hz. Muhammed ve İslamiyet*, Cilt: 3, İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Köksal, Mustafa Asım (1989-a). *İslam Tarihi-Hz. Muhammed ve İslamiyet*, Cilt: 4, İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Köksal, Mustafa Asım (1989-b). *İslam Tarihi-Hz. Muhammed ve İslamiyet*, Cilt: 10, İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Krech, David, Crutchfield, Richard S. ve Ballachey, Egerton L., (1983). *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mumtaz Turhan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2013). "Evliya Çelebi'nin Haccı", Ed. Coşkun Yılmaz, *Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi*, İstanbul: Step Ajans Yayıncılık, ss.285-292.
- Le Bon, Gustave (2014). *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Hasan Can, Ankara: Tutku Yayınevi.
- Malinowski, B. (1990). *Büyük, Bilim ve Din*, Çev. S. Özkal, İstanbul: Kabala Yayınları.
- Müslim b. Haccac (1981). *el-Cami'u's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesai, Ahmed b. Şuayb (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Müri (Tarihsiz). *El-Mecmu*, Dimeşk: Daru'l-Fikr, 4.
- Okumuş, Ejder (2002). *Gösterişçi Dindarlık*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Oskay, Ünsal (1992). *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Önkal, Ahmet (1981). *Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Konya: Hayra Hizmet Vakfı Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (1971). *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Öz, Mustafa (2013). "Zülfikar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul, ss.553-554.
- Özcan, Abdulkadir (1996). "Hac (Osmanlı Dönemi)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:14, İstanbul, ss.400-408.
- Özcan, Nuri (2003). "Mehter", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Ankara, ss.545-549.
- Özdemir, Nutku (1992). "Bayram-Osmanlı Dönemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, ss.263-265.
- Qualter, Terence H.(1980). "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", Çev. Ünsal Oskay, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 1, ss.255-307.
- Roberts, Keit A. (1990). *Religion in Sociological Perspective*, California: Wadsworth Pub. Com. Belmont.
- Schimmel, Annemarie (2004). *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Smart, Ninian (1992). "Din ve İnsan Tecrübesi", Çev. Ali İhsan Yitik, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7.
- Şeriatı, Ali (2001). *Hac*, Çev. Ejder Okumuş, 2. Baskı, İstanbul: Şura Yayınları.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed B. Cerir (1982). *Tarih-i Taberi Tercemesi*, Çev. M. Faruk Görtünca. Cilt: 2, 2. Baskı, Konya: Can Kitabevi.
- Taplamacıoğlu, Mehmet (1983). *Din Sosyolojisi*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarhan, Nevzat (2002). *Psikolojik Savaş-Gri Propaganda*, 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Terzi, Mustafa Zeki (2009). "Savaş", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul, ss.194-195.
- The New Encyclopedia Britannica* (1991). "propaganda", Vol. IX, 15th Edition Micropaedia Ready Reference, Chicago.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tzu, Sun (2001). *Savaş Sanatı*, Çev. Adil Demir, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Uludağ, Süleyman (1992). *İslam Açısından Musiki ve Sema*, 2. Baskı, İstanbul: Marifet Yayınevi.
- Uzunpostalcı, Mustafa (1993). "Cemaat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul, s.288.
- Ülken, Hilmi Ziya (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ünal, Mustafa (1999). *Din Fenomenolojisi-Tarihçe-Yöntem-Uygulama*, Kayseri: Geçit Yayınları.
- Wach, Joachim (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Weber, Max (1998). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, Max (2012). *Din Sosyolojisi*, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın Yayınları.
- Vakidi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer (1984). *Kitabü'l-Meğazi, I*, Tahkik: Marsden Jones, Beyrut.

Volkan, Vamık D. (1993). *Politik Psikoloji*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Yaman, Ahmet (2009). "Savaş", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul, ss.189-194.

Yörükoğlu, Tahir (2012) *İstihbarat Servislerinde Beyin Yıkama*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Zebidi (1988). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Çev. Kamil Miras, Cilt: 10, 8.Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.